

כנרת - עמק הירדן וגליל תחתון מזרחי

התחדשות בפארק נהריים

בתאריך 20 בספטמבר 2016 נחגג באתר פארק נהריים, שליד אשדות יעקב, אירוע, שלמעשה חיבר בין שתי פעולות שידרוג תיירותיות שנערכו לאחרונה באתר: 1. שיקום שביל הסכרים ע"י החמ"ת (החברה הממשלתית לתיירות). השביל המחבר בין נקודות תצפית על הנוף ובעיקר על הסכרים והתעלות של תחנת הכוח ההיסטורית וכן על גשרי רכבת העמק שבמקום.

2. חידוש הזרמת המים בתעלת האפס ההיסטורית. לשם כך נעשתה חפירה במעלה הירדן להזרמת חלק מהמים לתעלת האפס תוך ניקוי השטח מאשפה ומצמחייה. המיזם בשיתוף פעולה של חברת החשמל לישראל ורשות ניקוז כינרת.

באירוע נחנך גם השלט הכחול החדש של המועצה לשימור באתר, שמספר את סיפור האתר להלן:

תחנת הכוח ההידרו-אלקטרית "נהריים" הוקמה על אדמת אמירות עבר-הירדן על-ידי פנחס רוטנברג, מייסד חברת החשמל, בסמוך למפגש הנהרות ירדן וירמוך. נהרות אלה הזינו את התחנה באמצעות אגם נהריים ומערך סכרים ותעלות ששימשו לוויסות הזרימה ולהובלת המים אל המפעל.

לא הרחק מתחנת הכוח הוקם היישוב תל-אור, בו התגוררו עובדי המפעל ובני משפחותיהם.

לאחר עבודות שיקום מואצות של חלקים במפעל, שנהרסו כתוצאה משטפונות עזים שאירעו בפברואר 1931, נחנכה התחנה ב-9 ביוני 1932.

שימור ציורי הקיר באולם בית איתמר באפיקים

באוגוסט 2016 תיאר העיתונאי אלי אשכנזי את עבודות השימור ואת הרקע שלהם בכתבתו עבור אתר וואלה. מן הכתבה:

"אולם הספורט הישן בקיבוץ אפיקים להט השבוע בחום המכה ללא רחם ביישובי עמק הירדן. למרות החום הכבד, שי פרקש ואלי שאלתיאל, שני מומחים לשימור ציורי קיר, עמלו על תיקון סדקים וליטוש פיסות שני ציורים. השניים פועלים במסגרת פרויקט שהחל לפני כשלוש שנים ונועד לקבץ ולארגן את שפע יצירות הקיר המצויות בישראל תחת קורת גג אחת. המיזם משיב לתודעה הציבורית אמנים שנשכחו וציורים שהספיקו להיעלם. לאחרונה הוחלט לא להסתפק רק בתיעוד היצירות, אלא גם בשימור כמה מהן, ובהן הציורים באולם הספורט הישן.

שני הציורים, הנישאים לגובה של כחמישה מטרים, ניצבים זה 63 שנה על קירותיו המערביים של אולם הספורט בקיבוץ. באחד הציורים נראה חקלאי חסון העומד בשדה שיבולים ובידו חרמש. החקלאי הוא איתמר גולני, שלמרות שלא נולד בארץ, נחשב לבן הראשון של הקיבוץ. גולני נולד בצפון חבל אורל שברוסיה, אליו גורשו הוריו, רעיה ואריה (לובה), בשל פעילות ציונית וסוציאליסטית. בני הזוג הסכימו להמיר את העונש בגירוש מברית המועצות לצמיתות, ובשנת 1930 עברו יחד עם בנם איתמר, שהיה אז רק תינוק, מהקור הנורא של רוסיה אל החום היוקד של אזור הכנרת.

גולני התבלט במקצועות הספורט ובכושר מנהיגותו, והתגייס לצנחנים לאחר שלחם ופיקד בשורות הפלמ"ח. בשירות הצבאי צפו כי יטפס

חידוש הזרמת המים בסכר נהריים. צילום: אורי בן ציוני

בטקס החגיגי נכחו האמיר עבדאללה, שליט עבר הירדן, סר ארתור ווקופ, הנציב העליון הבריטי של ארץ-ישראל, הקולונל הנרי קוקס, הנציג הבריטי הבכיר בעבר-הירדן ופנחס רוטנברג.

התחנה ייצרה 18 מגוואט חשמל, פי שישה מהספק החשמל שהיה באותם ימים, דבר ששינה באחת את מפת ייצור החשמל בארץ ישראל.

עם כיבוש המקום על-ידי הכוחות העיראקיים, בליל 14-15 במאי 1948, הופסקה פעילות התחנה. היישוב והמפעל נבזזו ו-40 ממפעיליו נלקחו בשבי הירדני ושחררו עד פברואר 1949.

מבנה התחנה השומם והמרשים עודנו ניצב על מקומו. שרידי מערכות הסכרים והתעלות נותרו כעדות חיה ואילמת לחזון ולהגשמה.

שבקצה האולם. מימין לבמה צוירה דמות בגודל זהה של איש כנעני קדום, שגם הוא עובד בשדה החיטה, ונראה כי הכוונה היתה שגולני נחשב לממשיכו של אותו עובד אדמה כנעני.

במשך שנים ארוכות, רק חברי הקיבוץ וחובבי אמנות ושימור הכירו את הציורים, וכעת הם זוכים לטיפולם של מומחי השימור במסגרת "מיזם ציוני דרך" של משרד ירושלים ומורשת בשיתוף המועצה לשימור אתרי מורשת.

בסולם הפיקוד והדרגות, אך לגורל היו תכניות אחרות: במהלך אימון צניחה ב-16 בנובמבר 1948, הסתכנו מיתרי המצנח של הקיבוצניק הצעיר בכנף המטוס. לאחר דקות ארוכות שבהן היטלטל בין שמיים וארץ, חתך גולני את המיתרים והתרסק ביים.

מותו היכה את הקיבוץ בהלם ולזכרו בנו החברים אולם ספורט על שמו - "בית איתמר". דמותו כאיכר קוצר חיטה צוירה משמאל לבמה

ציורי שונברג כיום. צילום: מיכל בר אור סטודיו תכלת

מי צייר את שני הציורים? מה משמעותם? גם לכך התייחס אשכנזי כבר בכתבה קודמת עבור עיתון הארץ בשנת 2013 ("צייר לי חלוף"): "סם (שלדון) שונברג, אמן יהודי אמריקאי, ששהה בישראל כמה פעמים לתקופות קצרות בראשית שנות ה-50. הוא מת ב-2012 ולפי העיזבון שהותיק, הוא צייר בישראל שלושה פרסקים: הציור באולם הספורט באפיקים, ציור בבית תרבות בקיבוץ מעלה החמישה, ועוד אחד במקום שבו היתה פעם הספרייה של אוניברסיטת חיפה.

ציורו של שונברג באפיקים מעניין במיוחד, אומר ד"ר אסף ענברי (בן אפיקים שכתב את הספר "הביתה"), משום שהוא עבודה מוזמנת, שנועדה לבטא את רצונם של המזמינים, לא את הצייר. לדבריו, זהו "ציור כמו-סובייטי בתפישה שלו. מעין פוסטר צילומי פלקטי. קשה למצוא בארץ עוד קירות שהם כמו-בולשביקים. מה שמוזר שזה קרה בקיבוץ שהיה מזהה עם מפא"י ובזמן של שיא המתח הפוליטי עם הזרם הקומוניסטי." הוא תוהה מדוע הונצח איתמר הלוחם, הצנחן, דווקא כפלאח. לדעתו, אולי "זה הסנטימנט התנ"כי, הניאו-מקראי של המייסדים. הם עולים חדשים, לעומת איתמר הצבר, עם השם שמבטא נוסטלגיה. יש כאן ביטוי רומנטי של הרצון שלהם להקים קהילה של חקלאים שורשיים שחוזרים למרחב".

במהלך עבודת השימור על שני הציורים של שונברג, זיהו אנשי "תכלת" ציורים שהיו חבויים תחת סיד בקיר אחר באולם. ביולי 2016 כתבו על כך תחת הכותרת "מי מכיר את האיש שצייר על הקיר":

השבוע התחלנו בשימורם של ציורי קיר, שצייר האמן סם שלדון שונברג בשנת 1952 בבית איתמר שבקיבוץ אפיקים. אולם לצד ציוריו של

צילום: מיכל בר אור, סטודיו תכלת לאחר חשיפת הציורים

תעלומת ציורי הקיר, שנחשפו במהלך עבודת השימור שביצעו בקיבוץ אפיקים, הגיעה לקיצה. היום חשף שי פרקש, מי שעמד בראש צוות המשמרים שביצע את עבודת השימור, כי זהותו של מי שצייר את שמונת הציורים בקירו הצפוני של המבנה, הוא הצייר ליאו רוט שהיה חבר הקיבוץ, ביחד עם תלמידיו. זלי רוט, בנו של הצייר המנוח, איתר לאחרונה בסטודיו של אביו סקיצה של אחד מציורי הקיר שצוירו על קיר המבנה - ובכך הסתיימה התעלומה.

על-פי התחקיר שביצע פרקש בסיועה של אסיה לשם, חברת קיבוץ אפיקים, עולה, כי באוקטובר 1953 אירח הקיבוץ במשך שלושה ימים את הוועידה השנייה של איחוד הקבוצות והקיבוצים בהשתתפותו של ראש הממשלה דוד בן גוריון. באותה השנה נפתח בקיבוץ האולפן הראשון לציור של איחוד הקיבוצים, בניהולו של ליאו רוט. באולפן היו שישה תלמידים: איקא ישראל, אריק קורן, שמעון קפלן, עודד ישראלי, יואל קאס ומנשה קדישמן. לקראת ועידת הקיבוצים, עיטרו רוט ותלמידיו את קירותיהם של חדר האוכל ושל בית איתמר, בו היו כבר באותה העת שני ציורי קיר של הצייר שלדון שונברג מארה"ב. בכך תמו הן התעלומות והן מיזם השימור. המיזם, שהחל כפעולת הגנה לשני ציורים, התגלגל לתגלית שמציבה את מבנה בית איתמר כאתר חשוב מבחינת תולדות הציור והאמנות הא"י בשנים הראשונות לאחר קום המדינה. תפקידו כיום מתמקד בהכרזת המקום לשימור בכדי שבעתיד לא יכוסו הציורים שנית...

מימון המיזם: תכנית ציוני דרך של משרד ירושלים מורשת, ביצוע: המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל באמצעות סטודיו "תכלת" לשימור ושיחזור ציורי קיר. תודה מיוחדת ליונתן פורת אפיקים שהתריע והביא למעשה לפעולות השימור כמו גם לחשיפת הציורים "הנעלמים" לבסוף.

זאת גם ההזדמנות ליידע על מיזם שימור אחר הקשור לעבודות באפיקים: "סקר אמנות הקיר בישראל" - שנולד משיתוף פעולה בין יד בן צבי, ציוני דרך, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ומשרד התרבות והספורט. הסקר מנוהל ע"י ד"ר נירית שלו-כליפא ומומלץ להיכנס לאתר האינטרנט www.wallart.org.il ולהישף לשפע המידע והצילומים שיש בו.

שונברג, נחשפו עבודות קיר שצוירו בידי אלמוני, המתארות סצנות מחיי הקיבוץ ומצוירות בסגנון אחד - קו שחור התוחם משטחי צבע צבועניים. הציורים הללו כוסו בצבע ולא ברור אם צוירו לפני ציוריו של שונברג או אחריהם.

בכתבה משנת 1961 בעיתון "דבר", מספר הצייר ליאו רוט על אכזבתו מכך שלקראת כל חג הוא מצייר בקיבוץ ציורי קיר, שנמחקים מיד לאחר תום החג. אבל הוא איננו מזכיר ציורי קיר בבית איתמר, והמומחים טרם מצאו הוכחה ממשית שאכן הציורים שנתגלו בבית איתמר, הם מעשה ידיו של רוט.

אז מי צייר את ציורי הקיר שנתגלו בבית איתמר? אולי אתם יודעים?"

פיתרון התעלומה מוצג באתר של תכנית "ציוני דרך" - אגף מורשת במשרד ירושלים ומורשת הממשלתי מתאריך 29 בנובמבר 2016:

משמאל הסקיצה שנחשפה בסטודיו של ליאו רוט ומימין - ציור הקיר בבית איתמר צילום: סטודיו תכלת